

'Wat koop ik ervoor?'

Sociale ethiek in Roemenië¹

– door Pieter van Abshoven & Frans Brinkman*

'Die aardappel mag je zelf houden!', zei ik tegen de man in het groentestalletje. De groenteverkoper probeerde stiekem een aardappel met een rotte plek in de zak te doen. Om niet steeds een ander groentestalletje te zoeken, spraken we hem toe: als hij wilde dat we bij hem kochten, dan moest hij ons niet beduvelen. Dat hielp en een lange tijd waren we vaste klanten. Totdat iemand het stalletje overnam en we opnieuw moesten beginnen.

Alleen de vogel in de hand telt

De houding van de groenteboer tekent veel zakelijke relaties in Roemenië. De aandacht voor kwaliteit en duurzaamheid van een product of dienst en de betrekking lijkt gering. Eerder bestellen mensen elkaar door werkafspraken niet na te komen en half werk te leveren voor een hele nota. Werknemers nemen zaken mee naar huis, ritselen wat voor vrienden en ze klussen bij in de baas z'n tijd. Werkgevers tonen zich weinig verplicht aan hun personeel door het bedrijf failliet te laten gaan als hen dat zo het beste uitkomt.

De klantvriendelijkheid zien we ook in procedures, communicatie en materiële omstandigheden. Loketten vormen een zeer dankbare illustratie. Ze hebben doorgaans een zeer kleine en lage handelingsopening, waardoor een klant diep moet buigen om vaaglijk een dienstverlener te kunnen zien. Bij meer zicht spreekt de klant tegen een aquarium. En toch wordt de lokettist boos als hij je niet verstaat. In een winkel kan het gebruikelijk zijn dat men bij een vitrine iets bestelt, met een briefje naar een betaalloket gaat, en daarna met een kassabonnetje het artikel ophaalt. Op iedere aankooproute sta je drie keer in de rij.

In persoonlijke relaties kan het economisch aspect ook prevaleren boven betrekkingen. Op een bruiloft bijvoorbeeld dienen gasten diep in hun buidel te tasten. Velen doen dat ook, men kan dan de eigen welstand tonen (of voorwenden). Het bruidspaar hoopt op een batig bruiloftsaldo. Het is handel. Risicovol, want misschien blijven genodigden weg zonder afzegging of knippen ze ertussenuit voor de geldinzameling. Wie geen geld heeft, ook een direct familielid, slaat een uitnodiging beleefd af. Gratis feesten, op basis van 'klein geschenk & grote vriendschap', is er niet bij.

In voorgaande wat anekdotische beschrijving zijn persoonlijke relaties alleen interessant als er een

direct profijt is. De betalende gasten hebben het recht om het bruidspaar nogal dwingend uit te nodigen op hun nog komende feesten. Een kwestie van boekhouden dus. Daarnaast gelden handelingen die onbetamelijk genoemd zouden kunnen worden, al gauw als 'toch best wel slim'. Hoewel men stevig kan ruziën, is men opmerkelijk vergevingsgezind. De verklaring zal zijn dat ruzie niet loont.

We kunnen hieruit makkelijk concluderen dat contact en omgang op zichzelf geen waardering krijgen, dat er geen solidariteit bestaat met organisaties, collega's of ander medemensen. Maar een feit is dat bijvoorbeeld vrijwilligers in de zorg- en welzijnssector het verre van eenvoudig hebben. Hun schaarste komt wellicht doordat veel mensen herinneringen hebben aan het verplichte vrijwilligerswerk ter meerdere eer en glorie van het vaderland. Een andere oorzaak kan zijn dat men hier echt niet gauw iets doet om niet. Vrijwilligerswerk roept al snel vragen op: 'Krijg je er echt niks voor?', 'Hij geeft je geld voor boodschappen?', 'Zijn er erfenamen?' Er moet iets aan de strijkstok kunnen blijven hangen. En als iemand zich aanmeldt als vrijwilliger in een organisatie, dan mag hij ook lange dagen maken, want er bestaat niets tussen werk of hobby. Overigens weet degene die geholpen wordt er ook niet altijd raad mee: 'Wil je er echt niets voor hebben?'

Ieder voor zich, God voor de rest

Roemenen maken zich klein, waardoor ze niet inzien dat hun zucht naar snel voordeel, hun alledaagse corruptie, serieuze schade berokkent aan een bedrijf of een collectieve voorziening. Kras uitgedrukt: ze zijn als parasieten ervan overtuigd dat hun gastheer het eeuwige leven heeft. Ook tijdens het communisme stalen de leden van de coöperaties de aardappels van hun eigen coöperatie, want die kon toch niet failliet gaan. Een mogelijke historische verklaring van deze houding lijkt dat tot nog halverwege de negentiende eeuw de lijfeigenschap algemeen was in Oost-Europa.² Voor een lijfeigene was de positie van zijn landheer eeuwigdurend, als door God verordonneerd. Wat gaf

* Pieter van Abshoven, antropoloog, heeft ruim vier jaar in Boekarest gewoond en daar met verschillende lokale organisaties gewerkt. Frans Brinkman is schrijver en redacteur en woont met zijn gezin in Roemenië.

het als hij in het bos van zijn landheer ging stropen? Het communistisch bewind brak ook al niet echt met feodale verhoudingen – ze lijken nog steeds actueel.

Binnen gelijke sociale posities heerst een vorm van jaloezie, die drijft naar het omlaaghalen van de ander, en die niet stimuleert om zelf te groeien. Persoonlijk succes schrijft men zelden toe aan iemands zelfwerkzaamheid, altijd is er wel een begunstigende relatie of een handigheidje. Abou uit Ivoorkust, legt het als volgt uit. ‘Weet je waarom er in Afrika geen flats zijn? Dat is heel simpel. Wanneer iemand in Europa een huis bouwt met twee verdiepingen, bouwt zijn buurman er een met drie verdiepingen en diens buurman met vier. Dat is vruchtbare jaloezie. In Afrika daarentegen zegt de buurman: ‘Haal je niks in je hoofd. Je zult niet oud worden in je huis.’” Dit voorbeeld, ontleend aan Signer, maakt duidelijk hoe een nogal fatalistische instelling gevoed kan worden door allerlei verhalen over mensen die, na succes te hebben behaald, behekst zijn, en daardoor wat ze bereikt hadden weer kwijtraakten, hun verstand of zelfs hun leven verloren.³

Naast opportunisme zou de bron van veel dagelijks handelen kunnen bestaan uit het ontbreken van een ideaal, een concept van de toekomst, en het gebrek aan vertrouwen in realiseerbaarheid, juist als men zich er zelf voor moet inzetten. Dit sluit aan bij wat een Roemeense basisgedachte lijkt te zijn: wat je vandaag hebt, ben je morgen kwijt. Formuleringen als ‘God sta me bij’ en ‘Moge God je helpen’ liggen Roemenen bij ieder voornemen voor in de mond bestorven.

Wat je weinig ziet, bestaat ook minder

De volgens ons veel voorkomende neiging tot externe attributie (het aanwijzen van oorzaken buiten jezelf) staat natuurlijk onder druk als zich bepaalde realiteiten aandienen. We noemden al de

vergevingsgezindheid. Overigens gaat het eerder om vergeten dan uitpraten. ‘Wissen met een spons’, zeggen Roemenen. Een grote Hollandse mond tegen je krijgen kan lastig zijn, maar je kunt altijd zwijgen en denken dat hij nerveus is of gek of nu eenmaal een buitenlander. Allemaal kenmerken waar die Hollander zelf weinig aan kan doen. De ethische huishouding blijft door deze manoeuvres gevrijwaard van zelfkritische vragen.

We gaan even door met onze ongenueanceerde formuleringen: hoe moet het nu met medemensen van wie je geen enkel profijt hebt? De armlastige zieken en bejaarden, gedetineerden, wegloopkinderen? Kortom, de medeburgers die maatschappelijk overbodig lijken, lastig zijn of gevaarlijk en je bovendien ongeluk brengen? De eerste regel in het Roemeense model is om niet met zulke personen om te gaan. Een Roemeense zei eens bij haar eerste bezoek aan Nederland dat er veel gehandicapten waren. ‘Die hebben we bij ons niet.’ De enige juiste repons is: ‘Bij jullie zitten ze niet in de bus.’

Kinderen

Het communistische bewind heeft een periode de bevolkingsaanwas gestimuleerd, en veel gedaan om mensen hun eigen verantwoordelijkheid uit handen te nemen. Hierdoor hebben veel arme families hun ‘boventallige’ kinderen ingeleverd bij tehuizen. Veel kinderen die nu op straat leven zijn uit die instituten weggelopen of ontslagen. Thans worden de tehuizen onder druk van de EU gereorganiseerd, maar wat is de ethiek van de verantwoordelijken hier? Kinderen worden zonder aankondiging en pardon overgeplaatst, bij voorkeur naar hun herkomstregio. Ze verliezen de omgeving waar ze tien, vijftien jaar verbleven, om een ‘doorstart’ te maken in een hen totaal onbekende omgeving. Het beleid is belangrijk, het kind een verplaatsbaar ding.

Een zegening van het nieuwe kapitalisme

Klantgerichtheid en kwaliteit van dienst en product worden er natuurlijk wel ingehamerd bij het personeel van internationale bedrijven en daaraan gerelateerde ondernemingen. Kunt u iets niet vinden in een bouwmarkt? Nog maar zelden reageert een personeelslid schouderophalend: ‘Dan zullen we het wel niet hebben.’ Meer kans dat hij of zij voor u gaat zoeken, een alternatief bedenkt of voorstelt het gevraagde te bestellen.

Ook veel andere (kleine) zelfstandigen, behalve dan die ene taxichauffeur die heel slim denkt te zijn als hij je één keer een poot kan uittrekken, zijn zich bewust van het belang van klantgerichtheid. Het marktgericht denken mag dan in Roemenië nieuw zijn, wie nu geld wil verdienen moet minstens doen alsof hij zich in de klant inleeft. En uit de leerpsychologie weten we dat ‘doen alsof’ zeer wel kan overgaan in ‘echt doen’.

De vernieuwing gaat grotendeels voorbij aan wie een dienstverband heeft bij een ‘traditioneel’ bedrijf of in de gezondheidszorg, het onderwijs, de sociale sector. Een andere relativering van het kapitalistische elan is dat er een groot verschil is tussen rurale en verstedelijkte gebieden. Waar de stedelingen ‘alles’ hebben, hebben plattelanders ‘niets’. Ongeveer de helft van alle Roemenen woont op het platteland.

De toekomst op straat

Wat voor boodschap hebben goedwillende hulporganisaties voor de straatkinderen in het centrum van Boekarest? Dat ze zich enigszins moeten aanpassen aan de maatschappij. Weer wat zelfdiscipline leren voor hun dagelijks leven. Op tijd naar bed gaan, goed eten, liever geen alcohol of snuifmiddelen gebruiken, zichzelf en hun kleren regelmatig wassen. Leren lezen en schrijven en dan een vak leren, zodat ze misschien kunnen gaan werken voor vijftig euro in de maand. Geef ze eens ongelijk als ze denken dat er nu dagen zijn dat ze het dubbele verdienen, dus wat zullen we ons druk maken? Ze gaan niet op erg nette manieren te werk, maar zijn wel heel trots.

Ruim vijfduizend kinderen in Roemenië werken op straat, waarvan meer dan de helft in Boekarest, zo heeft 'Save the Children' berekend. Dit bleek tijdens een debat over dit onderwerp in Palatul Copiilor op 3 november j.l. 'De kinderen en jongeren die op straat verblijven proberen met illegale middelen te overleven en krijgen op geen enkele manier bescherming van ouders of andere volwassenen', aldus Gabriela Alexandrescu van de organisatie. De kinderen voorzien in hun levensonderhoud met auto's wassen, bedelen, verkoop van goederen, diefstal en soms door prostitutie. Ook ziet 'Save the Children' weer een toename van het aantal verslaafde kinderen.⁴

Zieken en bejaarden

Vrij recent was er een internationale rel, nadat het de burgemeester van Poiana Mare was opgefallen dat er in het plaatselijke psychiatrisch ziekenhuis zoveel mensen stierven. Er bleken zeventien mensen gestorven te zijn van honger en kou. Het geeft aan hoe weinig men weet of wil weten over wat er in dat soort instellingen gebeurt.⁵

Een opname in een algemeen ziekenhuis betekent een behandeling waar eventueel smeergelden bij nodig zijn. Verzorging is vrijwel afwezig. Als de familie niet zelf zorgt of zorgassistenten niets toeschuift, dan vervuilen patiënten en krijgen ze te weinig eten. Dit kan ook het lot zijn van bejaarden. Ze zijn van nut als kinderoppas, hulp in de huishouding en de moestuin, of als inbrenger van een pensioentje. Vervalt hun functie, dan rest de interesse voor hun huis en land. Het komt voor dat de (klein)kinderen de oudere aansporen het bezit te verkopen en bij hen in te trekken. Genieten van de relatieve welstand gebeurt, maar zonder de oudere. Die vereenzaamt of wordt zelfs wel weggepest.

Gevangenen

Doordat er op een (kleine) diefstal al twee jaar gevangenisstraf staat, is het aantal gevangenen hoger dan in Nederland: 188 tegenover 112 per 100.000 inwoners.⁶ Dat de materiële condities voor gedetineerden bizar slecht zijn, is misschien niet eens het grootste probleem. Minstens zo erg is dat de – in Nederlandse ogen zeer langdurige – detentie volstrekt gespeend kan zijn van de meest rudimentaire rechtsbeginselen.

Een van de weinige NGO's die er wat aan probeert te doen is SIRDO (Roemeense Onafhankelijke Mensenrechtenorganisatie). Ze rapporteren aan de Mensenrechtencommissie van de VN onder meer martelingen en onthouding van medische zorg om verdachten te laten bekennen.⁷ In Roemenië is amper gehoor voor de aanklachten van

SIRDO. Zolang de bevolking geen morele verontwaardiging opbrengt bij de gang van zaken in justitiële inrichtingen, zal een regering niet gauw iets ondernemen.

Een perspectief

Uit de voorbeelden kunnen we twee lijnen destilleren. De ene lijn is de spanning die men kan voelen tussen korte en lange termijnvoordeel. De andere lijn is het antropologisch idee van 'image of limited good': het goede tussen mensen is maar beperkt voorradig en kan niet zomaar even worden bijgemaakt.⁸

Wat betreft de schijntegenstelling tussen voordeel op korte en lange termijn kan onderwijs een goed voorbeeld zijn. School is niet alleen goed voor later, maar moet ook nu leuk en nuttig zijn. Een kind gaat immers ook naar school vanwege zijn vriendjes en andere aardigheden. Ook een student moet kunnen genieten van het studentenleven en de studie zelf dient een bevredigende prikkel te hebben. Het zijn voordelen op de korte termijn die de belangen op lange termijn niet in de weg staan.

In het huidige Roemenië profiteert het gezondheidszorgpersoneel nog ruimschoots van wat ook tijdens de dictatuur in Spanje gebruikelijk was: de huisarts minstens een keer per jaar een geschenk te geven, bijvoorbeeld een gedroogde ham. Dat een arts alle patiënten evenveel aandacht (het *limited good*) zou kunnen geven, ongeacht de cadeaus, kon men zich toen simpelweg niet voorstellen. Om de angel eruit te halen, zouden Roemenen moeten leren collectieve zorg te realiseren in het vertrouwen dat je er zelf ooit van zult profiteren.

Als buitenstaander zie je misschien al gauw oplossingen, maar dat kan van kortzichtigheid getuigen. Een verpleegkundige die geen geld of cadeautjes meer wil aannemen, krijgt problemen met collega's: de patiënten zullen dat ook van hen gaan verwachten! En in teams zien we soms zoveel bedekte

wedijver ('horizontale agressie') dat een zogenaamde win-winsituatie nagenoeg ondenkbaar wordt.

Ergens ligt een barrière, met name in het prille begin van een veranderingstraject. Deze barrière dient te worden blootgelegd; zelfzuchtige belangen en externe hindernissen bij innovaties mogen niet worden genegeerd. Dit komt wel voor bij ontwikkelingswerkers die af en toe poolshoogte nemen. Uiteindelijk blijkt een project een zeepbel: twijfels, haken en ogen en concurrerende belangen zijn niet of nauwelijks ter tafel gekomen.

Roemenen, en al wie hen wil bijstaan in sociaal-maatschappelijke ontwikkelingen, dienen te beseffen dat alleen een zak geld weinig oplost. Nodig zijn direct contact, begrip van beide kanten, geduld en volharding. We staan daarom enigszins sceptisch tegenover (EU-)initiatieven die op afstand worden aangestuurd. Een nogal prangende vraag is of het eventuele topdown-karakter van projecten niet een herhaling is van het zo vertrouwde feodalisme. De fysieke aanwezigheid van consultants, docenten, trainers en vrijwilligers zou wel eens de cruciale succesfactor kunnen zijn. Een ethiek moet worden voorgeleefd.

Roemenen onderkennen stellig dat een mentaliteitsverandering nodig is. Maar velen zeggen ook dat daar nog wel een generatie overheen gaat. Waarmee ze eigenlijk zeggen dat er van hen weinig verandering te verwachten valt.

Een reflectie

Mevrouw Laurence Scouloumiac is de Frans-Nederlandse directeur van Stichting Samu Social România te Boekarest, waar professionals op straat contact leggen met volwassen daklozen. Het contact is een doel op zichzelf en daarnaast zoekt men

naar verwijsmogelijkheden. Samu Social heeft een 'EHBO-post' voor medische basiszorg en maatschappelijk werk.⁹

Laurence Scouloumiac herkent een zeker opportunisme bij Roemenen. 'Men is erg gewend aan overlevingsgedrag. De dag van vandaag doorkomen is al heel mooi – morgen zien we wel weer. Als ik een afspraak met iemand heb, dan bel ik vooraf vaak even ter herinnering. Zeer moeizaam is de realisatie van een overleg waarbij mensen zelf regelen dat ze iedere tweede woensdag van de maand vergaderen.' Voelen mensen zich dan niet betrokken of verantwoordelijk? 'Dat is het punt niet. Maar men laat zich leiden door wat zich voordoet. En is veel in de weer met betrekkingen. Ook in de zin van cadeautjes voor functionarissen bij andere instellingen. Een voorbeeld: als de bewaker hier niet wat paracetamol voor zijn kinderen krijgt, zou hij zijn taak wel eens minder serieus kunnen nemen. Dit soort alledaagse maar voortdurende sociale presentaties, maakt ook uiterlijkheden erg belangrijk. Ik ben geen mantelpaktype, maar als ik me niet netjes kleed, neemt niemand me serieus.'

Hoe zit het met de alom geprezen Roemeense gastvrijheid? Vangen families hun eigen daklozen niet op? 'Och, het is klassiek: daklozenverhalen beginnen vaak bij familieruzies. Daarnaast kan men zelf financieel krap zitten, en er dus geen zorg bij willen. Wat me specifiek lijkt is dat bejaarden dakloos worden. Vers op straat komen, zeg maar.'

Modern management spreekt van een mission statement, een persoonlijk of professioneel statuut en synergie in organisaties. Betekent dat gedachtegoed wat in jullie organisatie? 'Het is erg moeilijk. Wensen en strevingen, bijvoorbeeld hoe je zou willen dat de daklozenopvang erover tien jaar uitziet, zijn geen gemeen goed. Wij hebben een driejaren-

plan. Voor medewerkers is het wat merkwaardig: iets uitzetten in tijd dat er misschien nooit komt en daar toch je handelen terugredenerend op afstemmen. Bovendien lijkt er enige weerstand te bestaan tegen doelen uiteenleggen in stappen en deze vast te leggen. Het heeft misschien te maken met engagement: consequent zijn en afrekenbaarheid. Dat is anders dan het creatieve opportunisme, waarin je van mening en gedrag kunt veranderen. En men is georiënteerd op een bevelshuishouding. Plat gezegd: eerst het bevel krijgen en dan zien hoe je eronderuit komt. Ook in opleidingen overheerst leren door instructie. De discussie, het meedenken, het reflecteren, het leren zelf te leren en teamwork – het zijn vaak slechts theoretische noties. Bij functioneringsgesprekken verwachtten medewerkers beoordelingsgesprekken, met een rapportcijfer. Dat praten en samenwerken ook een intrinsieke waarde heeft, moet geleerd worden.

Zie je de toekomst met vertrouwen tegemoet? 'Zeker wel! De werkcultuur van Artsen zonder Grenzen, onze moederorganisatie, wordt goed overgedragen. Daarom kiezen we ook voor een buitenlander als manager. Die heeft minder onmiddellijke carrièrebelangen en doet daardoor minder aan vriendjespolitiek. De medewerkers groeien in de cultuuroverdracht. Ze worden opener en ze willen zichzelf ontwikkelen, bijvoorbeeld door extra cursussen te gaan doen. Ook als ze er zelf voor moeten betalen, want we zitten tamelijk slecht bij kas. Dus mits je als bestuur zelf helder hebt wat je wilt en een vinger aan de pols houdt, kun je zeer wel op je Roemeense medewerkers vertrouwen. Een krachtige bron is dat ook hier de hulpverleners ervoor kiezen om met cliënten te werken die doorgaans zeer complexe problemen hebben.'

Noten:

¹ Dit artikel werd in andere vorm eerder gepubliceerd in tijdschrift *Markant* van Samenwerkende Organisaties Maatschappelijk activeringswerk (3, 2004)

² Pieter van Abshoven, 2003, 'As You Own, So Shall You Reap. Romanians Between the Feudal and Knowledge-Based Economy', in: *Ethnologia Balcanica, Journal for Southeast European Anthropology* 7 (2003), 123-138. *Ethnologia Balkanica*, Munich, Sofia

³ Uit: David Signer. Hoe leef je onder de sjaria? *Trouw*, 23 oktober 2004

⁴ 'Peste 5.000 de copii români muncesc pe stradă, relevă statisticile organizatiei Salvați Copiii. (Meer dan 5000 Roemeense kinderen werken op straat, blijkt uit de statistieken van de organisatie Red de kinderen). Stiri.rol.ro, 4 november 2004 <http://stiri.rol.ro/stiri/2004/11/159895.htm>

⁵ Mental Disability Advocacy Center. Romania – Poiana Mare Psychiatric Hospital. Background Research by Mental Disability Advocacy Center, Budapest, mei 2004 www.mdac.info/documents/Poiana%20Mare%20media%20reactions.doc

⁶ Bron: International Centre for Prison Studies http://www.kcl.ac.uk//depsta/rel/icps/worldbrief/world_brief.html

⁷ Zie o.a. de laatste verklaring ingediend in januari 2004: [http://www.unhchr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/\(Symbol\)/E.CN.4.2004.NGO.14.En?Opendocument](http://www.unhchr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/(Symbol)/E.CN.4.2004.NGO.14.En?Opendocument)

⁸ Foster, G. M. (1965). Peasant Society and the Image of Limited Good. *American Anthropologist*, 67: 293-315.

⁹ We hadden eerder het genoeg een nacht met hulpverleners van Samu Social op pad te gaan. De stichting leent zich voor een apart verhaal, maar we

